

Cuprins

Nota editorului / 7

Cuvânt înainte: Pragmatismul: filosofia științei / 9

Capitolul 1. Se naște o nouă filosofie / 11

Capitolul 2. Charles Pierce – capul de școală / 21

Capitolul 3. William James și „dilema filosofiei” / 47

Capitolul 4. John Dewey: o viață, o filosofie, o lume / 69

Capitolul 5. Dewey filosoful / 129

Capitolul 6. Filosofia socială / 151

Capitolul 7. Dewey: învățătorul, pedagogul, mentorul / 205

Capitolul 8. Democrație și educație / 243

Capitolul 9. Experiență și educație: cerințele unei noi ordini sociale / 275

Capitolul 10. Crezul meu pedagogic și educația ca „religie” / 287

Capitolul 11. Dewey pe continentul european / 291

Capitolul 12. Mișcarea progresivistă „de sus” / 301

Capitolul 13. Mișcarea progresivistă „de jos” / 321

Capitolul 14. Promisiunea pragmatică / 339

Capitolul 15. Pragmatismul la români / 349

Capitolul 16. Dănilă Prepeleac și reforma economică / 363

Capitolul 17. Torna, torna fratre! / 379

Capitolul 18. Eminescu / 393

Capitolul 19. Educație și democrație în România / 405

Concluzii. Guvernarea într-o democrație este educație / 453

Indice de nume / 479

Abstract: / 487

Résumé / 489

Capitolul 1

Se naște o nouă filosofie

1.1. Clubul metafizic și semințele de ovăz sălbatic

Pragmatismul, ca și Junimea, își are originile în reuniunile informale ale unui grup de intelectuali și universitari care obișnuiau, prin anii 1870-1880, să se întâlnească și să discute subiecte academice la modă, în cabinetul lui Charles Peirce sau al lui William James din Universitatea Harvard, din bătrânul Cambridge. Cu timpul, mai în glumă, mai în serios, acest grup s-a autointitulat „Clubul metafizic”.

„Era prin anii '70”, va scrie mult mai târziu Ch. Peirce, în 1906, „când o mână de tineri ca noi din bătrânul Cambridge, autointitulându-se, jumătate ironic, jumătate provocator, „Clubul metafizic” – pentru că atunci agnosticismul se afla pe cai mari și privea de sus, sfidător, întreaga metafizică – obișnuiam să ne întâlnim uneori în cabinetul meu, alteori în cabinetul lui William James” (1). Întâlnirile erau informale, fără un program anume, și nu e de mirare că mulți din „vechii confederați” nu au mai găsit de cuvîntă să vorbească despre ele. Există două excepții notabile; Charles Peirce și William James care peste ani vor elabora un set de eseuri în care își vor aminti de acele discuții și prin care treptat vor lansa un nou cuvânt și o nouă filosofie – pragmatismul. Cu jovială ironie, Ch. Peirce, de exemplu, va scrie făcând un joc de cuvinte că „acele nebunii de tinerețe (*that wild-oats sowing*, a semăna ovăz sălbatic) nu erau altceva decât amestec de ovăz, lapte și zahăr fier” (2).

Dar cine au fost actorii care au format „Clubul metafizic” și care au prefigurat gândirea și filosofia pragmatistă care se va naște mai târziu? „Corifeul”, după cum îl numește Ch. Peirce, „și cel care niciodată nu era absent de la întâlnirile noastre”, se pare că a fost Chauncey Wright (3). Scientist prin formație și o celebritate la vremea respectivă, Chauncey Wright a reprezentat punctul de vedere pozitivist tare care vedea în știință și metoda științifică calea de urmat în rezolvarea tuturor disputelor intelectuale. La început un adept al hamiltonismului, Chauncey Wright va sfârși prin a îmbrățișa doctrina lui John St. Mill și, mai ales, prin a deveni un adept și discipol al darwinismului. Adeziunea și

convertirea lui la darwinism sunt totale. Ca urmare, el devine unul din pionerii și apărătorii cei mai fervenți ai noii doctrine privind originea speciilor, care, pe pământ american, era privită cu destulă rezervă la aceea dată. Chauncey Wright este, de asemenea, un spirit viu care iubește lupta de idei și dialogul, ceea ce îl va face pe Ch. Peirce să-l numească, „maestrul nostru de box pe care noi – eu în particular – obișnuiam să-l înfruntăm și să fim sever bumbăciți” (4).

Mai erau prezenți, în această „mână de tineri”, Justice Holmes, Joseph Warner și Nicholas St. John Green, „unul dintre cei mai interesanți din grup după Chauncey Wright”, și, „un avocat priceput și școlit, discipol al lui Jeremy Bentham” (5). Green se pare că a avut, pe lângă capacitatea lui formidabilă de a „dezbrăca” adevărurile căldute de draperiile „formulelor lungi și uzate”, și un merit mai aparte. El este acela care a introdus în „Clubul metafizic” ideea lui A. Bain potrivit căreia, „credința (*belief*) este ceva asupra căruia omul este pregătit să acționeze” (6). Să precizăm, dintru început că în engleză, și mai ales în această carte, noțiunea de credință (*belief*) este luată în sensul de; „eu cred ceva” sau „eu împărtășesc o opinie sau idee” și nu are în niciun fel conotații religioase. Cum spune Ch. Peirce, urmând formula lui A. Bain, „credința” devine în accepțiunea pragmatică un „habitus mental”, adică o deprindere sau o acțiune mentală. Am făcut această precizare din capul locului pentru a-l scuti pe cititor de confuzii terminologice și neînțelegeri ulterioare. Și pentru că acest termen este o „cărămidă” care ocupă un loc foarte important în economia și construcția acestei cărți și în „economia pragmatică” în general. De fapt chiar Ch. Peirce o recunoaște când afirmă că, de fapt, întreg pragmatismul nu este decât „un fel de corolar” al acestei noi definiții a noțiunii de „credință” (*belief*) ca act și acțiune. Ceea ce face din Green un fel de „bunic al pragmatismului” (7).

În afară de cei menționați mai sus, în „Clubul metafizic” mai veneau John Fiske și, mai rar, Francis Ellington Abbot și, desigur, W. James, care, alături de Ch. Peirce, va fi principalul cofondator al pragmatismului. La acea dată, probabil că această „mână de tineri” furioși era tot ce avea America mai strălucit și valoros în materie de inteligență filosofică și academică. Ideile cu care operau erau, în marea lor majoritate, de extracție empiristă engleză și „în mod decisiv britanice” (8). Doar Ch. Peirce făcea o notă discordantă și reclama o ascendență kantiană, ca unul care trecuse „pragul filosofiei prin ușa lui Kant” (9). Asta după ce mai înainte America, la fel ca și Europa, fusese dominată în materie de cultură spirituală, de transcendentalism, de kantianism, de hegelianism și, bineînțeles, de creștinismul protestant. Așa se face că după aproximativ un secol de la „Declarația de independență”, care se inspira mai mult din *Contractul social* al lui J-J. Rousseau și idealismul european, și care a dus la emanciparea de Coroana britanică, Statele Unite reveneau intelectualicește cu cai și cu bagaje la patria-mumă – la Marea Britanie. Fibra empiristă engleză ieșea din nou la

suprafață după elanurile revoluționare idealiste care duseseră la nașterea Statelor Unite. Dar revoluțiile sunt făcute îndeobște de idealști și terminate de pragmatști.

Dar revenirea la tradiția empiristă britanică era, numai parțială. În fapt, fiul rebel venea să-și recunoască ascendența empiristă britanică tocmai pentru a-și alcătui propriul blazon cultural și propria independență culturală față de bătrânul continent. Pentru că, deși despre pragmatism s-au spus felurite lucruri, mai mult sau mai puțin adevărate, unul rămâne esențial: pragmatismul înseamnă, înainte de toate, declarația culturală de independență a Statelor Unite față de Europa.

1.2. Pragmatismul și *Critica rațiunii pure*

Dar deși „semințele de ovăz sălbatic” semănate de membrii „Clubului metafizic” par la început simple exerciții intelectuale și vorbe în vânt (*winged words*) care nu au lăsat în urmă „niciun *souvenir* material” – și, din păcate, nu s-a păstrat nicio înregistrare a lor –, cu trecerea anilor din aceste semințe va răsări ce mai interesantă recoltă intelectuală pe care o va produce America. Și primul care își dă seama că din aceste „semințe de ovăz sălbatic” se pot extrage o nouă cultură și o nouă filosofie a fost Ch. Peirce, așa după cum mărturisește singur când afirmă că „am scris un articol mic în care am exprimat câteva din opiniile pe care le-am susținut de mult în numele pragmatismului” (10).

Dar evenimentul acesta se va produce mult mai târziu, în noiembrie 1877 și ianuarie 1878, când acest articol apare în *Popular Science Monthly*, într-o formă extinsă, fiind preluat mai târziu și de revista franceză *Revue Philosophique*, vol. 6, 1878, p. 553. Totuși, în 1893 pragmatismul este o idee încă incipientă, așa că Peirce ezită să-l introducă în *Century Dictionary*; „nu mi se părea că se bucură de suficientă vogă ca să justifice o asemenea decizie”, va scrie el mai târziu (11). Abia în 1903, odată cu articolul „Esențialul despre pragmatism” („*The Essential of Pragmatism*”), Peirce purcede la o formulare mai precisă și puternică a pragmatismului. În acest articol se află, de altfel, fragmentul adesea citat în care Peirce explică cum a ajuns de la Kant la pragmatism.

„Cel puțin ca unul care a învățat filosofia direct din Kant, ca scriitorul de față, împreună cu nouăsprezece din fiecare douăzeci de experimențiști, și care încă gândește mai degrabă în termeni kantieni, nu a realizat că *praktish* și *pragmatish* sunt tot așa de depărtați ca doi poli, primul aparținând unei regiuni a gândirii unde nicio minte de tip experimentalist nu ar putea să găsească un teren solid pe care să pună piciorul, ultimul exprimând o relație cu unele scopuri umane bine definite” (12).

Termenul de „pragmatism”, deci, își are originea în Kant, în *Critica rațiunii pure*, și el este opusul gândirii practice, care în accepțiune lui Kant este o zonă în care operează imperativul categoric, adică ideile în virtutea cărora noi

acționăm fără să luăm în calcul interese și rezultate materiale. Este, cu alte cuvinte, partea din sufletul nostru unde se nasc ideile și idelurile nobile și pornirile dezinteresate. După cum se poate vedea, cel mai adesea, opusul a ceea ce înțelegem noi astăzi prin practic. Prin opoziție, „pragmatic”, ne spune Peirce, înseamnă tocmai „recunoașterea unei legături inseparabile între cogniția rațională și scopul rațional; și această considerație a fost cea care a determinat preferarea termenului de pragmatism” (13). În felul acesta actul de naștere al pragmatismului primea o sancțiune filosofică serioasă și începea să circule în lume. Și deși pragmatismul este, potrivit tradiției, empirist și britanic, prin Peirce, componenta kantiană rămâne, totuși, să-l fecundeze și să-i dea un plus de eleganță, de profunzime și de noblețe filosofică.

1.3. Lycurg și pragmatistii

Când, cu 800 de ani înainte de Hristos, Lycurg călătorea în coloniile grecești din Asia Mică, un fel de Europă la aceea dată, și unde poemele homerice circulau și se aflau la loc de cinste, și-a dat imediat seama de marea lor valoare culturală și educativă și le-a adus în Sparta, în Grecia continentală, un fel de Americă la vremea aceea.

Ceva similar se întâmplă și în America cu membrii „Clubului metafizic”. Ei circulă în Europa, în lumea veche, descoperă știința și științele pozitive care erau în plină afirmare, își dau seama de valoarea lor și, ca urmare, întorși acasă, transformă știința și, în special, științele pozitive și experimentale într-o valoare culturală și educativă pentru America. Și, fără excepție toți membrii „Clubului metafizic” sunt în ton cu cele mai noi descoperiri științifice la modă în Europa și toți sunt hotărâți să facă din știință, pentru America, ceea ce făcuse Lycurg cu poemele homerice pentru Sparta. De aceea, pe scurt, pragmatismul poate fi văzut și ca o filosofie a științelor pozitive sau ca un „panteism științific”. Pentru că, într-adevăr, științele pozitive sunt noile zeițăi adorate de pragmatisti, așa cum muzele erau adorate de vechii greci. Și nu este întâmplător că Wright și Peirce erau astronomi și matematicieni profesioniști, oameni care luau foarte în serios capacitatea aceasta specială pe care o are mintea omenească de a descrie mersul lucrurilor și, mai ales, de a face predicții cu privire la cursul lor viitor.

Pentru ei, descoperirea planetei Neptun, în 1846, prin calcule teoretice, sau în vârful peniței, cum s-a spus, de către Ulpian J.J. Leverrier, John Couch Adams și Galle și, mai apoi, descoperirea ei ca atare, pe cer de către astronomul Gable fuseseră evenimente excepționale, nu numai din punct de vedere astronomic, ci și din punct de vedere filosofic. Era evident că avem de-a face cu niște capacități excepționale ale minții umane de a formula predicții privind mersul lucrurilor în univers. Omul descoperea noi planete, dar în același timp se descoperea și pe sine.

De aceea, apariția *Originii speciilor* a lui Ch. Darwin, în 1859, va avea pentru membrii „Clubului metafizic” implicații mult mai profunde; de unde și discuțiile aprinse generate de această lucrare, care vor privi nu numai originea speciilor și originea omului, dar și probleme mult mai subtile care privesc omul și mai ales capacitatea omului de a ști și de a cunoaște. Pentru că științele pozitive, încet și pe nevăzute, răsturnau din nou clepsidra istoriei și operau în conștiința umană o mare conversie de la metafizic spre fizic și de la transcendental spre immanent. Era adevărilor eterne și imuabile în care oamenii, în special europenii, crezuseră timp de secole, așa cum îi învățaseră Platon și Biserica creștină, se pare că se apropia de asfințit. Științele pozitive, aceste zeițe barbare, reclamau dreptul de a se mișca liber într-un univers infinit și ajutate numai de ipoteze și adevăruri parțiale și multiple. În felul acesta omul își renegocia relația cu Dumnezeu, și Prometeu se pregătea să mai răpească o dată focul zeilor.

Și mai e ceva: pragmatismul venea să răspundă nevoilor caracterului american pentru o filosofie simplă, clară și curățată de toate subtilitățile inutile și baroce ale metafizicii, ca și de toate găngăvelile speculative și prețioase ale unor filosofii de cabinet, cum Europa produsese din abundență timp de secole. Să nu uităm că atunci când Peirce îi învăța pe americani pragmatismul, sau „cum să-și facă ideile clare”, americanul începea să se instaleze nu numai la volanul automobilului, dar și la cârma marilor companii. Peirce publică de exemplu *Cum să facem ideile noastre clare*, în 1878, și *Esențialul despre pragmatism*, în 1903, iar H. Ford scoate pe piață celebrul model de automobil T în 1908. Și dacă ar fi să-i dăm crezare lui C.G. Jung, care a vizitat America în acei ani, fiind invitat, împreună cu S. Freud, să conferențieze despre psihanaliză, încă de la acea dată America se afla cu mult înaintea Europei în ceea ce privește progresul industrial. Dar iată ce spune Jung și care sunt reflecțiile lui cu bătaie mai lungă privind America și experimentul american.

„Am văzut aici lucruri care inspiră admirație entuziastă și lucruri care te fac să cugeți cu profunzime la evoluția umană. În ceea ce privește cultura tehnologică, noi ne aflăm cu mile în urma Americii. Dar toate acestea costă în mod înspăimântător și poartă deja germenii propriului sfârșit [...]. Niciodată nu voi uita experiența din această călătorie. Acum suntem oboșiți de America” (14). Să fi fost în aceste judecăți doar reacția intelectualului de cabinet speriat și surprins de industrialismul american aflat la acea dată în plin avânt? Sau, poate, să fi citit Jung, ca profeții de altădată, ceva semne ascunse, altfel inaccesibile omului comun? Nu știm. Cert este că atât Freud, cât și el sunt puțin familiarizați cu peisajul intelectual din America, iar despre pragmatism se pare că nici nu au auzit. Marfa lor, care era psihanaliza, sau un fel de „ciumă”, cum o va numi chiar Freud, și exportul ei în America este singura lor preocupare, și nimic mai mult. Ei au venit în America nu să cumpere, ci să vândă, și din păcate „ciuma” adusă de ei se va răspândi destul de repede. Totuși, pragmatismul va rămâne